

Др СЛОБОДАН ВУЧЕТИЋ

СЛОБОДА ИНФОРМИСАЊА И
ПРОЦЕСИ ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ
"Прозор у свет може се затворити новинама" (Ј. Лец)

1. ДЕМОКРАТСКА СУШТИНА СЛОБОДЕ ИНФОРМИСАЊА

У политичкој теорији већ дуго нема спора око тога да демократија, схваћена као владавина народа, у практичном смислу представља утопију. Реално значење демократије у савременом смислу можда најверније изражава следећа дефиниција Ј. Шумпетера: "Демократија само значи да народ има могућности да прихвати или да одбаци људе који треба њиме да управљају. Али, пошто народ може да одлучи и на потпуно недемократски начин, морамо да ограничимо нашу дефиницију додајући даљи критеријум за идентификовање демократског процеса, то јест слободну утакмицу међу будућим политичким вођама у борби за гласове бирача".¹ Та "слободна утакмица", као претпоставка демократског процеса у савременим друштвима, може се осигурати само на темељу слободе информисања као предуслова остваривања демократских принципа и политичких слобода грађана. Такво схватање слободе информисања првобитно дефинисане као слобода штампе, датира од самог почетка модерне демократске епохе, то јест од пре око два века. У том смислу незаобилазне су чувене речи Томаса Џеферсона из далеке 1787: "Кад бих морао да одлучим да ли да имамо владу, а да немамо новине, или да имамо новине али не и владу, без оклевања бих се определио за ово друго". Ова Џеферсонова мисао не само да је тачно изражавала суштину политичког значења слободе информисања у време рађања демократског поретка, већ је и данас једнако, ако не и више, актуелна, имајући у виду огроман утицај модерних медија, пре свега телевизије, на формирање политичке свести и понашање грађана.

Имајући у виду изванредну развијеност и сложеност економских, политичких и других односа и масовност друштвених комуникација, њихову учесталост и брзину, потребу за брзим доношењем важних политичких и

---

¹ Ј. Шумпетер: *Капитализам, социјализам, демократија*; Култура, Београд, 1960.

економских одлука, без слободе јавног информисања није замисливо демократско друштво. Без ове слободе, наиме, није остварива политичка контрола владајућих кругова, нити њихова политичка одговорност према грађанима - бирачима. Такође, без тачних и благовремених информација о битним друштвеним питањима, није могуће рационално политичко просуђивање грађана, посебно као бирачког тела, нити успостављање демократског јавног мњења, као ни деловање опозиције као алтернативног мишљења и основе другачијег политичког опредељења грађана на следећим изборима. Најзад, без истинитог и блавременог јавног информисања не може бити успешне борбе против злоупотребе власти и безакоња у друштву. Зато владајући кругови у свим друштвима настоје да успоставе контролу над системом јавног информисања, а ауторитарни и тоталитарни режими, између осталог, управо почивају на потпуној контроли свих видова јавног информисања, односно на спречавању јавног ширења другачијег, опозиционог политичког мишљења. Практично, целокупна историја борбе за демократију била је историја борбе за слободу јавног информисања, слободу јавног изношења мисли и политичких ставова и критике власти, као што је то била и борба за опште и једнако бирачко право. Владимир Гоати с правом истиче да је демократски поредак у Западној Европи и САД задобијао своју стабилност и квалитет у мери у којој је остваривано право слободног информисања.²

У филозофском смислу, битна претпоставка слободне, дакле јавне комуникације, јесте слободна мисао. Као што је давно уочио Спиноза, недемократска власт која спречава јавно саопштавање мишљења, оправдавајући своје цензорске мере "јавним интересом" или "узнемиравањем јавности", изазива лаж и притворство у друштву. А Кант каже да забрана публицитета спречава напредак једног народа ка бољем и у вези с тим поставља питање: колико бисмо и са коликом тачношћу бисмо уопште мислили, кад не бисмо мислили, тако рећи, заједно са другима, са којима бисмо размењивали мисли. Зато је, по мишљењу Хабермаса, тек у демократији, која се не одликује издвањем и примањем наређења, већ слободом говора и штампе, могућа "комуникација слободна од власти". Насупрот овоме стоји политичка пропаганда као замена за слободу мисли и слободну комуникацију, за демократску јавност. Јер, претпоставка демократског јавног мњења и аутономне личности је слобода истинитог информисања о чињеницама и догађајима. Тамо где су средства јавног информисања монопол владајуће елите (политичке и финансијске), уместо слободе информисања постоји огољена политичка пропаганда. У ауторитарним и тоталитарним режимима, како истиче Љубомир Тадић, "сви листови и новине су фактички службени листови или новине".³ Исти аутор с правом закључује да је деспотској власти принуда једино средство владања, а циљ јој је "ред и мир", гробна тишина у друштву. Таква власт се "ослања на овације и акламације, прокламације и тајне опције, а бучна

² Види, В. Гоати: *Демократија и слобода информисања*; Зборник радова "Јавно мњење", Институт друштвених наука, Београд, 1994.

³ Шире о филозофском аспекту јавности и демократије видети: Љ. Тадић: *Јавношћ и демократија*; НИО "Универзитетска ријеч", Никшић, 1989.

пропаганда и "плебисцитарна потврда" су истовремено и "замена за јавност".

2. МОДЕРНИ МАСМЕДИЈИ КАО "ИНДУСТРИЈА СВЕСТИ"

Демократска јавност и демократско јавно мњење су могући само ако су неограничени политички и просторно. То је нарочито случај данас, када се информације и разноврсне друге поруке преносе путем тзв. електронских медија - радија и телевизије, и тако неумитно потискују у други план књигу и штампу као изворе политичких и других информација. У том смислу телевизија поседује највећу моћ, јер поседује високу сугестивност која настаје комбиновањем живе речи и живе слике. Тај феномен делује фасцинирајуће на људе уопште, а нарочито у непросвећеним друштвима, где се поруке масовних медија, пре свега телевизије, у далеко већој мери примају као истина, као реалност, и тако одлучујуће утичу на формирање образаца ставова и понашања већине грађана.

Разноврсни су извори огромне моћи и утицаја модерних медија на формирање политичких ставова и уопште процес сазнања, обавештавања, понашања, па и образовања. Ти узроци су предмет бројних научних истраживања у свету, а у новије време и у нас.

Пре свега, реч је о масовности, практично свеопшности домета и деловања, као и о редовности односно сталности деловања електронских медија. Практично, скоро да не постоји домаћинство у СР Југославији, које не поседује радио или ТВ апарат и не слуша или не гледа неку "ударну" политичку информативну емисију, тим пре што се оне емитују баш у време када је, по правилу, цела породица на окупу. Ово је утолико масовнија појава што се у непросвећеној и полуписменој средини, као што је наша, врло мало читају књиге, а све ређе и мање и штампа, чији је утицај на добијање политичких информација за огромну већину грађана безначајан. Ово тим пре што информације са радија и телевизије стижу, по правилу "уживо" и врло брзо после самог политичког догађаја, што практично значи дан раније од штампе. Такође, електронска средства јавног обавештавања, а нарочито радио и телевизија, успешно служе као средство манипулације својих слушалаца и гледалаца, јер је огромна већина њих пасивни пријемник информација или пропагандних порука насрам једног моћног, аутоматизованог техничког система и произвођача углавном униформних вести. Зато се електронски медији данас с правом називају "индустрија вести", као најчешће једини извор информација, поседује као монопол владајући режим, онда јавно информисање неизбежно постаје политичка пропаганда, а самим тим, антидемократско средство.

Други битан разлог снажног утицаја масовних, пре свега електронских медија на политичку свест и понашање грађана, директан је производ њихових социјалних и психолошких карактеристика. Наиме, према поузданим истраживањима, мање интелигентне и образоване, несигурне и емоционално нестабилне личности, затим старе и сиромашне особе, деца и адолесценти, као и жене, у просеку политички мање активни грађани, врло су подложни утицају медија.

У непосредној вези са овим факторима је и опште стање у друштву. Тако, у временима великих политичких и економских криза или ратних сукоба, грађани су подложнији политичком утицају медија, него обично. У таквим околностима, а наше друштво већ пету годину живи у ратном окружењу, у коме политичке тензије стално расту, већина грађана живи на граници голе егзистенције, што повећава њихов страх, несигурност, неизвесност у погледу своје будућности. Осим тога, у таквим ситуацијама просечан грађанин је просто затрпан мноштвом догађаја и појава за које, пре свега због своје недовољне образованости, нема објашњење. Због свих ових околности, већина грађана у нашој средини веома је подложна утицају медија, пре свега електронских, који су за огромну већину популације једини извор политичких информација и тумачења политичких догађаја.

Научна истраживања у свету и у нас (пре свега Института друштвених наука у Београду) показала су да на политичку обавештеност и на политички став грађана утичу многи чиниоци, али да је утицај медија, пре свега електронских, огроман и да су они у савременом свету постали врло моћно средство политичке контроле од стране владајућих елита. Осим напред изнетих разлога снажног политичког и другог деловања медија, резултати научних, пре свега емпиријских истраживања, показали су да медијске информације, поруке и тумачења у вези са новим догађајима, непознатим проблемима и политичким феноменима, имају далеко већи утицај него када је реч о уобичајеним у просеку познатим друштвеним темама и проблемима. Деловање медија је најуспешније и онда када се поруке односе на оне грађане који нису за њих превише лично заинтересовани, затим на оне који су управо заинтересовани за такве информације. А политичке информације и политичка пропаганда за циљну групу, пре свега, имају оне грађане који нису политички активни и опредељени за неку од политичких опција, односно партија.

У вези са политичком функцијом односно утицајем медија треба указати и на чињеницу да они немају сами по себи аутономну политичку моћ. Ту моћ поседују политички и економски центри моћи под чијом су контролом медији и који путем медија увећавају и учвршћују своју моћ и утицај, односно уз помоћ снажне и сталне медијске пропаганде лакше намећу своје идеје и интересе као друштвене. У том смислу тешко се, дакле, било где у свету, може уопште говорити о независним медијима. Питање је само ко има преовлађујући утицај на њих и како је распоређен утицај јавних или државних медија и медија у приватној или страначкој својини. Зато се, по правилу, погрешно сматрају независним они медији који нису непосредно у рукама државе.⁴ О овоме уверљиво говори мисао Х. М. Енцесбергера: "Свако коришћење медија представља, дакле, манипулацију. Сви најелементарнији поступци производње у оквиру медија, почев од избора медија, преко снимања, монтаже, синхронизације, миксирања, до дистрибуције, представљају захват у постојећу грађу. Не постоји неманипулисано писање,

⁴ О овоме више: Љ. Ј. Баћевић: *Медиј као средство политичке контроле*; Социолошки преглед, бр. 1/1995, Београд.

снимање, емитовање. Питање, према томе, није да ли се медијима манипулише или не, него ко њима манипулише".⁵

3. УСТАВНЕ И ЗАКОНСКЕ ГАРАНЦИЈЕ СЛОБОДЕ ИНФОРМИСАЊА

Устав Републике Србије усвојен је у септембру 1990, дакле у време важења уставног поретка СФРЈ од 1974. Као и у другим областима, и у области слободе штампе предвидео је нова решења која су сагласна са решењима савремених и демократских устава (члан 46). Пре свега, он изричито јамчи слободу штампе и других видова јавног обавештавања и утврђује право грађана да у средствима јавног обавештавања изражавају и објављују своја мишљења. У непосредној вези са овим гаранцијама је и одредба члана 45. Устава, којом се јамчи слобода савести, мисли и јавног изражавања мишљења.

Посебан значај има уставна одредба члана 46. којом се гарантује издавање новина и јавно обавештавање другим средствима без одобрења, само уз упис у регистар код надлежног органа. Такође се јамчи право на исправку објављеног нетачног обавештења којим се повређује нечије право или интерес, с тим што Устав СР Југославије овоме додаје и право на одговор (члан 37).

Устав Србије изричито забрањује цензуру штампе и других видова јавног информисања, што је у складу са савременим демократским уставним решењима. У вези с тим предвиђа да нико не може спречавати растурање штампе и ширење других обавештења, осим ако се одлуком суда утврди да се њима позива на насилно рушење Уставом утврђеног поретка, нарушавање територијалне целокупности и независности Републике Србије, кршење зајемчених слобода и права човека и грађанина или се изазива и подстиче национална, расна или верска нетрпељивост и мржња. Устав, затим, предвиђа да се, за разлику од штампе, организације радија и телевизије оснивају у складу са законом.

Посебно треба указати на значај уставне одредбе члана 46 (коју не садржи Устав СРЈ) да су средства јавног обавештавања која се финансирају из јавних прихода дужна да благовремено и непристрасно обавештавају јавност. Изузев у овој и напред поменутој одредби о праву на одговор, сва остала решења о слободи штампе истоветна су у Уставу Србије и Уставу СРЈ.

Што се законских решења у Србији у области јавног информисања тиче⁶, њихове опште карактеристике су следеће: прво, њима је област информисања уређена у целини, независно од тога што је слобода штампе и информисања гарантована и савезним уставом; друго, Закон о информисању (донет марта 1991) формално садржи све напред наведене опште

⁵ Ханс Магнус Енцесбергер: "Немачка, Немачка, између остиалоџ" БИГЗ, Београд 1980.

⁶ У даљем тексту биће дат конкретнији приказ законских решења и праксе у Републици Србији.

уставне одредбе о гарантовању слободе штампе, забрани цензуре и сл. Донео је и посебан Закон о Радио-телевизији Србије као јавном предузећу, који такође садржи одговарајуће опште уставне одредбе и обавезе да су средства јавног информисања, која се финансирају из јавних прихода, дужна да јавност обавештавају благовремено и непристрасно. Такође, оба републичка закона су практично узурпирала савезну надлежност из области система веза која се тиче доделе радио-фреквенција и тв-канала, предвиђајући да Влада Србије доноси одлуке у овој области. Уставни суд Југославије је октобра 1991. присвајање права од стране републичких органа на доделу радио-фреквенција и тв-канала прогласио неуставним, али републички органи нису до данас спровели његову одлуку, већ су наставили са узурпацијом савезне надлежности, формално се позивајући на овлашћење из "свог" закона.

Посебан значај има чл. 5. Закона о јавном информисању који утврђује обавезу оснивача јавног гласила које се финансира из јавних прихода, да обезбеди нестраначки конципирану програмску оријентацију. Исту одредбу садржи и чл. 13. Закона о Радио-телевизији Србије, која гласи: "У обављању своје делатности радио и телевизијске организације стварају нестраначке програме радија и телевизије који благовремено, непристрасно, професионално и истинито информишу грађане..." Познато је, међутим, да је ова законска одредба остала мртво слово на папиру, односно да, пре свега РТС, представља једнопартијско гласило. Тиме је драстично повређена и Европска повеља о слободи информисања која утврђује начело плурализма у раду јавних информативних гласила.

Главни проблеми и сметње остваривању слободе информисања не налазе се, дакле, у сфери уставне и законске регулативе, већ у непоштовању, неспровођењу уставних и законских начела и обавеза, о чему ће касније бити више речи. Додуше, битан недостатак законских одредби је непостојање изричите гаранције равноправног приступа јавним, државним медијима демократски релевантних друштвених чинилаца, органа и организација, пре свега парламентарних странака.

Област јавног информисања и слобода јавног изражавања мишљења, као и право грађанина да јавно критикује рад државних и других органа и функционера и гаранција да не може због тога бити позван на одговорност осим ако је тиме учинио кривично дело (члан 48. Устава Србије) сасвим конкретно је уређена савезним и републичким кривичним законом. Тако је чланом 98. Кривичног закона Србије забрањено казном затвора до три године онемо ко председника Републике, Владе или Народне скупштине извргне порузи у вези са обављањем њихових функција. Те одредбе несумњиво су у сукобу са напред цитираним уставним правима грађана на критику јавних функционера, јер на врло уопштен, неодређен начин драконски кривично, уместо евентуално прекршајно, санкционишу оно што се у свакој демократској земљи сматра безазленим и дозвољеним видом критике јавних функционера. Они, управо, док обављају такве функције морају подносити оштре јавне критике које су кажњиве када су упућене "обичном" грађанину. На, у основи, исти начин јавне функционере штити

и савезни кривични закон. Такође, српски кривични законик у чл. 218. утврђује изузетно уопштене формулације и врло општро санкционише узнемиравање јавности вербалним путем. Овај члан гласи: "Ко износи или проноси лажне вести или тврђења у намери да изазове нерасположење или узнемирење грађана или да угрози јавни ред и мир, или то учини у намери да се осујети спровођење одлука и мера државних органа и установа или да се умањи поверење грађана у такве одлуке и мере, казниће се затвором до три године."⁷ Нема сумње да су напред цитиране кривичне одредбе, нарочито о заштити јавних функционера од критике и о "узнемиравању грађана", не само драконске већ и у сукобу са уставним гаранцијама слободе и јавне критике и слободе штампе, као и са Европском повељом о слободама и правима. Оне, несумњиво, представљају сталну и озбиљну претњу не само политичким опонентима (опозицији) и слободоумним грађанима већ и новинарима - да се уздрже од оштре критике јавних функционера и државне политике. У том смислу ове кривичне одредбе су антидемократске јер су усмерене на то да на основу врло неодређених формулација омогуће кривични прогон и за оне јавне критике које објективно немају уобичајена обележја кривичног дела, већ су део Уставом гарантоване слободе и јавног изражавања мишљења и јавне критике јавних функционера, што је и темељна претпоставка остварења уставне гаранције политичког плурализма.

4. ПОЛИТИЧКА КОНТРОЛА И УПОТРЕБА МЕДИЈА

Утицај масовних медија, пре свега телевизије, на политичку свест, ставове и понашање грађана последњих година у нас је изразито појачан због распада државе, рата, међународних санкција, страха, све веће социјалне беде и неразумевања узрока ових појава. То је омогућило политичку манипулацију масовних размера. Овome је на руку ишао и недостатак политичке демократске и парламентарне традиције и културе грађана и, у просеку, њихов врло низак образовни ниво што је претпоставка политичке цивилизованости и аутономије личности.

Политички и пропагандни утицај који се најефикасније остварује преко РТС додатно је увећан и тиме што је у Србији неколико година пре распада СРФЈ и почетка рата извршене тзв. национална хомогенизација и прокламовано начело "сви Срби у једној држави". Истовремено је обезбеђен континуитет власти исте политичке партије односно њене елите (СКС-СПС), која је Србијом овладала 1987-1989, оживљавајући косовски мит и српско национално питање, о чему се у претходних 45 година комунистичке владавине ћутало. Додуше, сада је тај "идеолошки опијум", чије право име је национализам, а који је захватио огроман део српске популације, био формално заогрнут плаштом српског државног и уставног питања и тзв. антибијурократске револуције. Тако је континуитет "нове и старе

⁷ Овде треба истаћи да је Уставни суд Србије укинуо део цитираних одредби чл. 218, и то следеће речи: "нерасположење или", као и речи: "или се умањи поверење грађана у такве одлуке и мере" ("Сл. гласник РС, бр. 75/91). На жалост, већином гласова судија одбијен је предлог да се укине део који гласи: "узнемирење грађана".

власти" (СКС-СПС), поготово због убедљиве победе на првим вишестраначким изборима 1990. године (193 од 250 посланичких мандата), значио задржавање монопола над РТС и другим најважнијим средствима јавног информисања. Она су била главни пропагатори новог државног и националног програма "свих Срба" и, уопште, политичких ставова владајуће партије. Усавршена је стара технологија "производње" унутрашњих и спољних непријатеља, страних плаћеника, националних издајника, пете колоне и сл., и, уопште, компромитовања политичких неистомишљеника не бирајући средства. Овакав метод политичке пропаганде, коришћен од самог почетка успостављања вишестраначког и парламентарног система, погубно је утицао на развој демократског поретка у Србији, а тиме и СР Југославији.

Додуше, време непосредно уочи и после првих вишестраначких избора, било је у знаку јачања утицаја алтернативних медија (ТВ "Студио Б", "Борба", Радио Б-92, НИН, "Српска реч", а до 1993. и ТВ "Политика", итд.). Снажан политички притисак опозиције, нарочито путем масовних демонстрација у Београду 9.3.1991, принудио је тада власт на уступке у области јавног информисања (смена руководеће екипе ТВ Београд и сл.). Највећи позитивни учинак имала је изнуђена одлука Народне скупштине да РТС директно преноси њене седнице (касније, од 1992, и седнице Савезне скупштине).

Истраживања говоре да су независни медији више политички наклоњени опозиционим партијама. Једно од објашњења је и потпуна затвореност РТС и других главних медија за сва другачија и опозициона мишљења и критике. Међутим, њихов хендикеп је у томе што нису у равноправном положају са државним и парламентарним медијима у погледу њиховог домета (радио-фреквенције, тв-канални, преносни систем). Зато се може рећи да је главни разлог антидемократског учинка, пре свега државних и парламентарних медија, успостављање њиховог монопола на територији целе Србије и у њиховом крајње пристрасном обавештавању у корист само једне, владајуће партије и њених политичких савезника (СКПЈ-ЈУЛ, Нова демократије).

Кад је реч о РТС, њен монополски положај, садржај и начин деловања у грубом сукобу је са цитираним уставним начелима, законским одредбама и демократским принципима. Пре свега, реч је о начелу Устава СРЈ (чл. 14) да је политички плурализам услов и јамство демократског политичког поретка у СР Југославији, као и одредби члана 46. Устава Србије да су средства јавног обавештавања која се финансирају из јавних прихода дужна да благовремено и непристрасно обавештавају јавност и законској одредби и нестраначком програму РТС. Ове изричите уставне и законске одредбе и обавезе су остале на нивоу општег начела и голе декларације, то јест, у пракси РТС уопште се не поштују. Овоме је битно допринело и законско решење по коме оснивачка и надзорна права над делатношћу РТС, као јавног (државног) предузећа, врши Влада, а не Народна скупштина. Такво решење, иако није формално противуставно, битно је допринело успостављању и систематском остваривању и јачању монопола СПС и њених коалиционих партнера у политичким и информативним емисијама РТС.

Тако је онемогућена било каква контрола од стране Народне скупштине, као вишестраначког народног представништва, над информативно - политичком делатношћу РТС.

Истовремено, опозиционе парламентарне партије практично немају приступа у политичким и информативним емисијама РТС, нарочито после наглог прекида чврстог политичког савеза СПС-радикали крајем 1993, као и после заокрета у генералној политици СПС 1994. која је резултирала тзв. миротворним курсем и увођењем санкција и блокаде према Србима преко Дрине. У том смислу су најбољи примери монополског односно једностраначког карактера програма РТС - њен каснији однос и јавно обавештавање о политичкој активности Српске радикалне странке и о борби прекодринских Срба. Наиме, док су радикали били фактички коалициони партнер, главни политички савезник и "ударна песница" СПС, имали су неограничен приступ РТС и другим СПС-у лојалним гласилима, пре свега зато што су предњачили у грубим политичким нападима на "непатриотску и издајничку" опозицију. Тада је кулминирала недемократска и нецивилизована политичка и пропагандна улога државних и парадржавних медија и антидемократски метод политичке борбе против опозиције од стране коалиционих партнера - СПС и СРС, у чему је првенствено коришћена РТС. Али, после њиховог сукоба крајем 1993, када је СПС радикално променила приступ рату преко Дрине, српском националном и државном програму, практично одустајући од идеје, "сви Срби у истој држави", а радикали остали на истој, до тада заједничкој платформи, одједном су, не само буквално протерани са тв-екрана и страница лојалних СПС-у, већ је отпочела до тада невиђена пропагандна хајка преко РТС против њих као против неофашистичке и ратнохушкачке партије, без "права на одговор".

Исту судбину доживели су и прекодрински Срби, пре свега државни врх Републике Српске, тако да јавност у Србији, после увођења блокаде границе Југославије са Републиком Српском, дакле од августа 1994. до скоро, преко РТС није практично обавештавана о борбама и страдању Срба преко Дрине, и била је упућена на редовне и свестране информације које је добијала преко независних медија - ТВ "Студио Б", Радио Б-92, "Наша Борба", НИН, итд, у границама њиховог скромног домета.

Други вид злоупотребе јавних медија, пре свега РТС, од стране владајуће партије, јесте такав систем и метод јавног информисања у коме доминира половична, фризирана и крајње страначки пристрасна информација о догађајима у земљи и свету, или чак сасвим изостају битне политичке информације, ако нису по вољи владајућој партији. О томе су најилустративније сведочиле информације на РТС о државничкој и политичкој делатности првог председника СР Југославије Д. Ђосића и првог председника савезне Владе М. Панића од тренутка када су јавно испољили неслагање са политиком С. Милошевића, а поготову уочи и после ванредних избора крајем 1992, све до њиховог противустановног смењивања 1993. Следећи метод злоупотребе РТС је таква селекција, редослед и "минутаж" важних политичких вести, који обезбеђују слику стварности по мери интереса владајуће партије. Тако је у главном дневнику РТС, 1.

маја 1995, првих двадесет минута било посвећено "првомајским уранцима" широм Србије, а тек после тога следила је кратка и непотпуна вест о хрватској инвазији на Западну Славонију.⁸

Овакав систем информисања о кључним политичким питањима преко РТС најбољи је пример "индустрије политичке свести", дезинформисања и манипулисања грађана. Стварајући, тако, пожељну, а често и лажну, слику о стању у друштву, РТС је оформила подобног бирача за владајућу партију, пре свега зато што има монопол на емитовање политичког програма на подручју целе Републике. Тако су РТС и други парадржавни медији, изгубили основне атрибуте јавног медија као демократског и одговорног. Уместо средстава "објективног и непристрасног обавештавања" (Устав), постали су средство политичке пропаганде владајуће елите.

Директни тв-преноси заседања Републичке и Савезне скупштине практично су једина прилика да опозиција сопшти ставове и предлоге јавности. Због тога је опозиција, тако рећи, принуђена да у скупштинама прибегава дискусији ван утврђеног дневног реда од стране владајуће већине, опструкцији расправе у оквиру утврђеног дневног реда и сл.

Директни тв-преноси скупштинских заседања имају изузетно позитиван утицај на стицање првих демократских и парламентарних искустава, на сазнавање алтернативних, другачијих идеја о решавању кључних политичких, економских, социјалних и других важних друштвених питања. Најзад, таква сучељавања различитих информација, идеја и предлога имају велики утицај на стицање политичке и опште културе и образовање грађана. И оно што је, можда, најважније - без права грађана на целовиту информацију о чињеницама и без могућности слободног јавног изражавања другачијег мишљења и јавне критике владајуће већине преко РТС и другим масмедија - слобода мисли, друштвени и демократски напредак су суштински осујећени, а широм отворена врата бирократској самовољи неодговорне владе и власти, све до успостављања личне власти.

Парадокс је да су директни тв-преноси скупштинских заседања практично постали основни начин јавног информисања о алтернативном, опозиционом мишљењу и тако преузели улогу независних медија који су последњих година систематски гушени и гашени. То је, вероватно, један од главних разлога недавне одлуке Народне скупштине Србије о укидању

⁸ У том смислу су, такође, илустративни примери противуставне и противзаконске "употребе" РТС, у чијим се најгледанијим емисијама (II ТВ дневник) скоро свакодневно дају детаљне информације о активности општинских одбора СПС и СКП-ЈУЛ-а, док се исте такве активности, конференције за штампу и сл. опозиције - потпуно прећуткују. Или, извештавања, са наглашеним политичким значајем и дужином прилога, са безбројних промоција књиге супруге председника Србије. Такође, када је председникова супруга у својој дневничкој рубрици у "Дуги" (која, пре свега, служи за нападе на политичке неистомишљенике) на груб и увредљив начин напала академика Михајла Марковића, а то одмах у целини пренела "Политика", академику Марковићу, противно Закону о јавном информисању, "Политика" није хтела (смела) објавити одговор, већ је то учинила "Борба". Чињеница да је полемика имала неколико наставака, а сваки пут је академик Марковић своје одговоре могао да објави само у "Борби", која има десет пута мањи тираж од "Политике", говори не само о размерама монопола и безакоња у области јавног информисања, већ и врло опасној појави приватизације и непотизма.

директних тв-преноса њених седница. Та одлука представља фактичко суспендовање уставног права грађана на јавно информисање, а самим тим нову, врло опасну претњу демократском развоју Србије, а тиме и Југославије.

Монопол владајуће елите, над већ готово свим средствима јавног информисања, не само да представља злоупотребу јавних гласила, већ их претвара у оруђа једностраначке пропаганде. То практично значи да се ради о противуставном задржавању и наметању једнопартијског система, свесном компромитовању парламентаризма и политичког плурализма као нечега што је политички опасно, чак субверзивно и супротно виталном државном и националном интересу, а нарочито "добром укусу и достојанству грађана Србије".

Владајућа елита на још један начин политички злоупотребљава мас-медије, пре свега телевизију и радио. Реч је о доминацији шунда и лаке забаве најнижег нивоа на РТС и другим бројним и тв и радио-станицама под контролом СПС, коју прати најпродуктивнија индустријска производња у Србији (ППП-РТС). Тим путем су, чак, у свест грађана утискиване пожељне политичке поруке, узорни обрасци понашања и вредносни судови. На тај начин се, не само дугорочно подривају темељи и претпоставке културног напретка огромне већине популације, пре свега младе, већ се путем јефтине забаве кафанског типа врши културно и политичко деградрање грађана, подстиче њихова апатија, равнодушност према драматичној политичкој ситуацији у којој се налазе, ствара илузија о задовољавајућем стању у друштву. Крајњи циљ агресивног форсирања таквог културног модела је деполитизација грађана, односно њихова индоктринација политичком пропагандом владајуће странке.

Дакле, владајућа елита у последње две године, а нарочито од времена раскида политичког савеза са радикалима, тј. од губитка убедљиве парламентарне већине и преокрета у политици према Србима преко Дрине, врши све снажнији притисак на преостале независне медије, са циљем да их угаси (случај "Борба", "Светлост"), да им битно ограничи домет (ТВ "Студио Б"), да их економским притиском стави под контролу (НИН, ТВ "Студио Б") итд. Истовремено убрзано се развијају локални тв-студији и радио-станице у саставу и под контролом РТС односно СПС-а и ЈУЛ-а, док се утицајне радио-станице с алтернативним или опозиционим програмом гасе (Радио-Панчево). У међувремену, после неуспелог покушаја претварања "Политике" у јавно предузеће, дошло је до програмске преоријентације целе куће "Политика", укључујући лист и ТВ "Политику, у смислу њихове пуне лојалности владајућој странци. Исту програмску концепцију имају и "Вечерње новости", тако да владајућа елита контролише све медије који имају домет на целој територији Србије, што је одлучујући чинилац "индустрије свести" и партијске пропаганде. Нова тенденција у сфери политичке контроле јавних медија је снажно јачање утицаја СКП-ЈУЛ, пре свега на РТС, ТВ "Политика", "Дугу", иако је реч о маргиналној ванпарламентарној групацији.

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Владајућа елита, несигурна у сопствене политичке позиције и у страху од политичке одговорности за своју хазардерску и неуспешну политичку, очигледно све више прибегава свеобухватној контроли политичког и економског живота, потпуном информативном монопољу у виду једнопартијске политичке пропаганде, маргинализовању скупштина као демократских вишестраначких институција народног представништва, вишепартијског система, опозиције и другачијег мишљења.

За будућност демократског поретка у нас нарочито је опасно то што о свим битним друштвеним питањима одлучују уски неформални центри моћи, концентрисани око самог врха државне и партијске елите у Србији, практично око челника две партије (СПС-ЈУЛ). Ти неформални центри моћи под непосредном контролом држе најважније јавне медије, полицију и финансијске институције, као три кључна стуба власти, на чије функционисање скупштине као највише народно представништво немају никакав утицај, а све мање и владе. У природи је неформалних центара политичке и економске моћи да су антидемократски, репресивни, монополистички и непотистички. Они су нелегитимни и противуставни. По демократију су утолико опаснији што су практично неодговорни и што своју свевласт врше мимо уставних институција. Све се то дешава под окриљем ратне ситуације, санкција, опште беде и страха грађана, што ови центри моћи преко информативног монопола користе као алиби и изговор за ограничавање и формализовање битних политичких слобода и маргинализовање парламентаризма и политичког плурализма. Због свега, данас смо даље од слободе штампе него пре пет година када је успостављен вишестраначки и парламентарни систем и уставом гарантована слобода штампе. Ово је директна последица јачања ауторитарног карактера актуелне власти. Нема, међутим, сумње да се грађанске слободе, демократија и демократске плуралистичке институције најуспешније бране пуном слободом штампе и јавног обавештавања без цензуре и других ограничења, преко слободе мисли и њеног слободног јавног изражавања. Пошто је тај кључни демократски инструментаријум противуставно узурпиран од стране уске владајуће елите, пуну демократску легитимност има сваки парламентарни, ванпарламентарни и ванинституционални ненасилни метод политичке борбе за слободу штампе, за пуну слободу јавног информисања, јер без те слободе нема нити може бити демократије и одговорне власти. Није случајно Првим амандманом на Устав СДА, који је донет 1791, уведена забрана Конгресу да донесе закон којим се ограничава слобода говора или штампе. Речи Томаса Џеферсона од пре два века, да између слободних новина и владе, бира слободне новине, у нашим условима звуче, на жалост, као утопија.

Dr Slobodan Vučetić

FREEDOM OF INFORMATION AND THE DEMOCRATIZATION PROCESSES

Summary

The experience of democratic societies demonstrates that the freedom of press is an essential presumption of democracy and human freedom. There, where the media, primarily televisions, are the monopoly of ruling party, instead of the freedom of information, the political propaganda is established. Through the television it is practically transformed in "industry of consciousness", what is exactly the case with our society. Political manipulation of the citizens is even more efficient in conditions of disintegration of state, war, imposing of drastic UN sanctions, increasing economical poverty and general insecurity, confusion and fear. In these conditions it is relatively easy to manipulate the masses, establish a collectivist consciousness in form of nationalism and xenophobia.

The very constitutional and statutory solutions regarding the freedom of information are basically satisfactory, although insufficiently concrete in respect of its efficient protection. So, both the Constitution and statutes grant the freedom of press, prohibit censorship, bind the so called state media to inform the public timely and impartially, their programmes to be non-partisan, etc. The practice, however, is in a sharp discrepancy with these constitutional and statutory guarantees. Before all, the governing party has established its information monopoly. It is primarily achieved so that the only state television, controlled by the governing party and its government, "covers" the entire state territory. It is the same with radio stations held by the state and the largest edition newspapers controlled by the power. The other type of information monopoly of the governing party is in the fact that all essential political information are "window-dressed" and shaped in accordance to its current interests. That is done through their one sided and partial presentation, suppressing some important and undesirable events, ignoring of public actions and positions of opposition parties or their one sided or incorrect interpretation, discrediting the opposite opinion without the right to answer, etc. Opposition parliamentary parties practically do not have the approach to state media, this right being fully used by marginal non-parliamentary communist party "JUL" headed by spouse of the president of Serbia. Besides, canceling the direct television broadcast of the Parliament of Serbia sessions, practically meant abolition of the only possibility of equal presentation of opposing, respectively different opinions and critique of the authorities. For this reason various forms of extra parliamentary actions and political pressure are appearing becoming a legitimate type of struggle for the freedom of press and democracy.

